

A VALLÁSI KISAJÁTÍTÁS EGYÉNI ASPEKTUSAI ELMÉLETI ÁTTEKINTÉS HÁROM EMPIRIKUS PÉLDÁVAL

— Heidl Sára¹ —

Absztrakt

A cikk egy vitatott és sokrétű fogalom, a kulturális kisajátítás (appropriation), ezen belül a vallási kisajátítás problematikájával foglalkozik. Röviden bemutatja a vezető elméleteket és megközelítéseket a kulturális kisajátítás szociálintropológiai vizsgálatában, illetve a még kevésbé kiforrott vallási kisajátítás kontextusában, azzal a céllal, hogy a magyar tudományos közegben is több figyelem forduljon a téma felé. Az elméleti áttekintést követően bemutat négy empirikus példát a vallási kisajátításra az Everness életmód fesztiválon: először a szervezeti szintű, majd három egyéni szintű kisajátítás aspektusait vizsgálja résztvevő megfigyelés és félstrukturált interjúk elemzésének segítségével. Szervezeti szinten elkülönít egy piaci aspektust a kínálat, és egy esztétikai aspektust a kereslet oldaláról. Egyéni szinten megjelennek az esztétikai öröm, identitás, tanulási és tanítói célzat, valamint belső, egyéni jelentés aspektusai. Ezekkel a példákkal az írás azt kívánja hangsúlyozni, hogy a nemzetközi szakirodalomban elterjedt káros és ártalmatlan minősítés használata helyett egy objektívebb módszertan kidolgozására van szükség, amely a kisajátítási célok és motivációk aspektusaira koncentrálna az értékítélet helyett, melyhez első lépésként ez a feltáró tanulmány célzott hozzásegíteni.

Kulcsszavak: kulturális kisajátítás, empirikus elemzés, fesztiválkutatás

Bevezetés

Egyre elterjedtebb a kulturális kisajátítás – vagy eltolajdonítás – (cultural appropriation) fogalma mind tudományos kontextusban és a mindennapi életben is. Jelentése azonban nem tisztázott: leginkább negatív konnotációban merül fel a kizsákmányolás fogalmával összefüggésben, máshol az innováció koncepciója kerül említésre mellette. Elsősorban amerikai környezetben hallhatjuk, de egyre elterjedtebb európai kutatások kapcsán is, és magyar közegben is előfordul, bár inkább a mindennapi életben, mint tudományos munkákban. A cikk első része elméleti áttekintést nyújt a kulturális és vallási kisajátítás és kapcsolódó fogalmairól, jelentésükről. Ezeket egyrészt azért fontos tisztázni, mert magyar nyelven – tudomásom szerint – nem jelent meg még hasonló tanulmány, másrészt mert a kisajátítás fogalma bonyolult, vitatott és félreérthető. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a kulturális változás igencsak kontextusfüggő, makro-, mezo- és mikroszinten is.

Ezért a témával foglalkozó kutatók maguk sem arra törek-szenek, hogy egységes definíciót hozzanak létre, hanem hogy értelmezési keretbe helyezzék a kapcsolódó fogal-mak mentén (Jackson, 2021); hogy bemutassák a fogalom és kontextus különböző rétegeit (Bucar, 2022; Young, 2021); vagy hogy egy tágabban alkalmazható katego-rizációt hozzanak létre (Rogers, 2006). Azonban így is felmerülnek olyan problémák, amelyek megnehezítik az elméletalkotást. Az elméleti áttekintés tehát a témával foglalkozó szerzők kisajátításfogalmait mutatja be, és kritikai attitűddel szemléli ezen elméletek alkalmaz-hatóságát, emellett a szakirodalomban megtalálható példákat is bemutatja amerikai és európai kontextusban. A tanulmány második részében a magyar Everness élet-módfesztivált vizsgálom, ahol szociálintropológiai ku-tatómunkám során a vallási kisajátítás több formájával is találkoztam. Ebben a részben először a vallási kisajátítás elemeit mezoszinten veszem sorra, tehát, hogy miképp és milyen céllal használ kisajátított elemeket a fesztivál

¹Vallástudományi Tanszék, Pécsi Egyetem

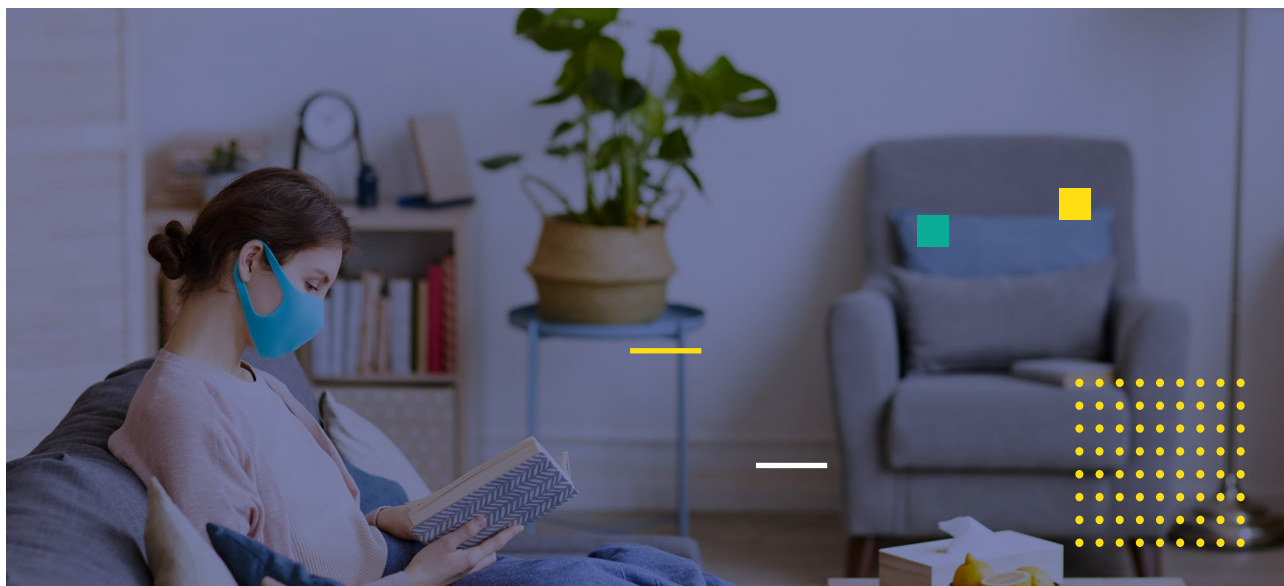
szervezeti szinten, majd három interjút elemzek, ahol a mikroszintű kisajátítás egyéni aspektusait különítem el. Ezzel a feltáró tanulmánnyal a vallási kisajátítás témájának magyarországi megalapozását kívánom előterjeszteni, egyben bemutatni a téma megfoghatatlanságának okait és az első lépéseket egy empirikus kutatási modell kidolgozásának lehetősége felé.

A kulturális és vallási kisajátítás fogalmai amerikai és európai kontextusban

A kulturális kisajátítás fogalma leginkább amerikai kolonizációs kontextusban terjedt el. Ezeken a területeken ez a fogalom legtágabb értelmezésben „egy kultúra szimbólumainak, tárgyainak, műfajainak, rítusainak vagy technológiáinak használatát jelenti egy másik kultúra tagjai által” (Rogers 2006, 474, *saját fordítás*). Habár a fogalom maga egy neutrális, kulturális cserét célzott jelölni, a legtöbb esetben negatív konnotációt hordoz magában, és egy elnyomott vagy marginalizált kultúra elemeinek kizsákmányolását jelenti egy domináns kultúra által. Ennél azonban valamivel árnyaltabb a kép. Jason B. Jackson amerikai néprajzkutató leírja, hogy a kulturális változásnak és cserének (change and exchange) többféle formáját különíthetjük el: például a diffúzió, akkulturáció, asszimiláció és kisajátítás formáit. A diffúzió olyan kulturális elemek földrajzi terjedését jelenti, amelyek irányába minden kultúrának van egy alapvető befogadóképessége.

Ez hosszabb, történelmi korokon átívelő, de gyorsan végbemenő folyamat is lehet. Jackson például megemlíti, hogy a mai amerikai kultúra tulajdonképpen különböző kultúrák elemeinek diffúziójából épül fel, kezdve az angol nyelvvel és ábécével az étkezési szokásokig.

De a svéd IKEA üzletlánc (és benne található svéd éttermek kínálatának) globális terjedését is felhozza. A diffúzió tehát egy olyan folyamat, amelyet mind az átadó, mind a befogadó kultúra természetesként fogad el (Jackson, 2021: 81–83). Az akkulturáció folyamatában két kultúra szoros együttélésének vagy kapcsolatának következményeként egyik vagy mindkét csoport kulturális mintáiban változások következnek be (Jackson, 2021: 84–85). Ezt a folyamatot néprajzkutatók elsősorban annak kapcsán vizsgálták, hogy milyen mértékben alkalmazkodtak vagy álltak ellen gyarmatosított népek a telepes kultúrának. Ez valamivel átfogóbb fogalom, mint a diffúzió², és a hatalmi viszonyok is előtérbe kerülnek. Az asszimiláció folyamatában végül a hatalmi aspektus kiélesedik: itt elsősorban olyan folyamatokról beszélünk, ahol a domináns csoport szándékosan és aktívan kényszeríti kulturális elemeit a gyengébb csoportra, például saját nyelvének használatát. Ennek fordítottja, írja Jackson, a kisajátítás (vagy eltulajdonítás) folyamata: mikor a domináns kultúra átveszi az alárendelt csoport kulturális elemeit és sajátjává teszi azokat (Jackson, 2021: 88). Ezek a csereformák természetesen nem különíthetők el egyértelműen, és sokszor egyik folyamat része egy másiknak.



² Tehát beszélhetünk például egy falu akkulturációjáról, vagy egy dal, étel diffúziójáról.

Richard Rogers nem olyan tág keretrendszerben gondolkodik, mint Jackson, ehelyett többé-kevésbé minden cserefolyamatot a kisajátítás fogalma alá sorol be. Négy kisajátítási formát különböztet meg: az első a *csere*, amely kulturális elemek kölcsönös használatát, kicserélését jelöli; *dominancia*, amelyben egy alárendelt kultúra használja a domináns kultúra elemeit; *kizsákmányolás*, amelyben a domináns kultúra használja az alárendelt kultúra elemeit³; valamint a *transzkulturáció* folyamata, amelyben világossá válik, hogy bizonyos kulturális elemek eredete tisztázatlan, többféle kultúrából származnak és össze mosódnak, mivel ezen elemek több kisajátítási fázison mentek keresztül a történelem során a globalizáció és transznacionalizációs kapitalizmus által, ezzel hibrid formákat teremtve (Rogers, 2006: 477).

A Jackson által leírt folyamatok és Rogers kategóriái nemcsak amerikai jellegzetességek, hanem globálisan elterjedt formái a kulturális változásnak és cserének. Habár a kulturális kisajátítás fogalma az amerikai kontinensről származik, egyértelműen alkalmazható európai kontextusban is. Rogers tipológiáját néhány kutató európai kontextusban is használja (Annunen and Utriainen, 2023; Heinonen, 2023; Lensink, 2023), leginkább a kizsákmányolás és a transzkulturáció példáit bemutatva. Itt is elkülöníthetők a különböző szintek: például népcsoportok kizsákmányolása a kolonizáció során (talán legkézzelfoghatóbb példája ennek a British Museum sokszor vitatott gyűjteménye), vagy bizonyos csoportok turisztikai „újrakolonizálása”: ennek példája az európai országokból dél-amerikai országokba érkezők ayahuasca szertartáson való részvétele (Heinonen, 2023) vagy a Camino de Santiago zarándokút nem vallási célból való végigjárása (Bucar, 2022). Ezekkel a példákkal el is érkeztünk a vallási kisajátítás témájához.

Elizabeth Bucar a kulturális kisajátítás egy formájaként kategorizálja, és a következőképp definiálja: „Amikor az egyének vallási gyakorlatokat folytatnak anélkül, hogy elköteleznék magukat vallási doktrínák, etikai értékek, hatalmi rendszerek vagy intézmények mellett, és ezáltal súlyosbítják a meglévő strukturális igazságtalanságokat” (Bucar, 2022: 2). Ez a definíció azonban annyiban problémás, hogy szinte minden vallási kötődésű kulturális változást (Jackson, 2021) káros kisajátításként ítél meg.

Bucar leírja, hogy minden vallási eredetű tevékenység, szimbólum, ruházat, tárgy használata és viselése vallási kisajátítás, abban az esetben is, ha ez jóindulattal vagy ártatlan céllal történik: például egy hidzsáb vagy egy kereszt szolidaritásból vagy csupán dizájnelemként való viselése nem muszlim vagy keresztény személyek által. A popkultúrában különösen gyakori a kulturális és vallási kisajátítás, más kultúrák zenei műfajának átvétele, vallási szimbólumok viselése. Például Iggy Azalea és Eminem fehér rapperek (Young, 2021), Madonna provokatív dekorációként viselt keresztet, Katy Perry angyalnak öltözött (Bucar, 2022). A vallási kisajátításra véleményem szerint az empirikus modell kidolgozása előtt nem érdemes egyértelmű definíciót alkalmazni. Ehelyett azt javaslom, hogy a vallási kisajátítást a kulturális kisajátítás egy kategóriájaként érdemes kezelni, amennyiben ez a változási forma magába foglal valamilyen vallási dimenziót.

A vallási kisajátítást általánosságban vizsgálva Bucar elkülönít egyértelműen káros eseteket, melyek többnyire politikai konnotációt vonnak maguk után (ennek leghírhedtebb esete a szvasztika szimbóluma), és nem egyértelmű eseteket, melyek leginkább az egyéni szinten jelennek meg (otthoni Zen-dekoráció, Halloweeni jelmezek). Ami leginkább szembetűnő az egyéni szintű vallási kisajátítás vizsgálatakor, az a motiváció kérdése. A vallási jelentés, eredet, tanítás háttérbe szorul, azonban valamilyen indirekt módon mégis jelen van. Például hírességek vallási szimbólumok viselésekor vagy szolidaritást szeretnének kifejezni, vagy éppen provokációt; az El Caminót vagy az ayahuasca szertartást elsősorban terápiás, önismereti céllal látogatják (Bucar, 2022; Heinonen, 2023), Goát és az ottani techno, illetve rave fesztiválokat feltöltődés, identitáskeresés céljából keresik fel a turisták (D’Andrea, 2007). Jógát testi és lelki fejlődés céljából gyakorolnak világszerte, a Zen-dekorációt pedig esztétikai okokból választják, vagy éppen mert nyugalmat és egyensúlyt hivatott teremteni (Bucar, 2022). Ezen elemek használata gyakran a spirituális, de nem vallásos (SBNR) (Erlandson, 2000; Fuller, 2001), believing without belonging (Davie, 1990), illetve New Age irányzatok és a nonreligion formáinak (Gecewicz, 2018; Lee, 2014) velejárói is, melyek szintén megerősítik a kisajátítás nemcsak kulturális, de vallási dimenzióját is.

³ Itt leginkább a kizsákmányolás emlékeztet Jackson kisajátítás fogalmára, azonban nem feleltetném meg a kisajátítást ennek a fogalomnak, mivel ez ma már több jelentést is hordoz magában, például szexuális vagy munkahelyi kontextusban.

A transzkulturáció folyamata a vallási kisajátításban még bonyolultabbá válik, mint a kulturális kisajátítás esetében: vallást könnyebben választ, illetve vált az egyén, mint kultúrát, illetve ha elfogadjuk Bucar definícióját, tulajdonképpen már a vallások kialakulása is kisajátítási folyamatokként értelmezhető. Azonban felmerül a kérdés, hogy valójában nem egy másfajta kulturális változásról, például diffúzióról vagy innovációról (Jackson, 2021) van-e szó. A vallási elemek sokszor egy hibridizációs folyamaton mennek át, ahogy Rogers – Lulltól kölcsönözve – említi a transzkulturációs folyamat kapcsán (Lull, 2000; Rogers, 2006), amikor a helyi tényezők befolyásolják az átvett elem jelentését, megjelenítését vagy használatát [ehhez kapcsolódik a globalizáció folyamata, amely a globális és lokális hatások kölcsönhatásait jelenti (Dessi, 2013)]. Emellett megjelenik egy valláson belüli kisajátítás is – Bucar például úgy érvel, hogy aki meg van keresztelve a katolikus egyházba, de nem fogadja el annak minden tanítását, tulajdonképpen saját vallását sajátítja ki (Bucar, 2022). A helyzetet az is tovább nehezíti, hogy a globalizáció, digitalizáció, mediatizáció és piacosítás eredményeképp tulajdonképpen bármi bárhol elérhetővé vált. Az ázsiai gyakorlatok, szimbólumok, tanítások előtörték az euro-amerikai piacot, és itt nem csak arról van szó, hogy ezek az elemek „el lettek tulajdonítva”, hanem arról is, hogy a korábban kolonizált ázsiai országok meglátták a piaci lehetőséget, és tudatosan kezdték el „küldeni” kultúrájuk elemeit és tanítóit a nyugatibb országokba (Winter, 2018).

Egyértelmű következtetésként csak annyit lehet levonni, hogy a probléma többrétű, és a kisajátítás formái az egyértelműen károsról a megkérdőjelezhetőn át a támogatóig terjedhetnek. Azonban véleményem szerint a kutatónak nem feladata értékítéletek megfogalmazása. Ebbe a csapdába esik Bucar, bizonyos szintig Rogers vagy például James O. Young is, aki mélyrehatóan elemzi a kisajátítás példáit (Young, 2010, 2021; Young and Brunk, 2009). Young azzal érvel, hogy különösen a művészetek világában, egy művész által kisajátított motívum, stílus vagy műfaj (akár Picasso Afrika-festményeinek kiállítása Johannesburgban, akár Eminem elfogadottsága a rapper közösségben) nem számít káros kisajátításnak, amíg az esztétikailag „sikeres” (successful), tehát kulturális értéke van (Young, 2010, 2021).

Ezzel ellentétben az olyan művészeti alkotások, amelyek esztétikailag kudarcot vallanak (failure), károsnak, kizsákmányolásnak minősíthetők. Ezek a jelzők azonban kritikai, nem pedig esztétikai kategóriák. Az esztétikai öröm relatív és szubjektív, amely értékítéletet hordoz magában, nem pedig egy tudományosan alkalmazható, objektivitásra törekvő kategóriarendszert. Tehát a kérdés, hogy ki dönti el, hogy valami esztétikailag sikeres-e, nyitva áll, és erőfeszítései ellenére Young sem biztosít sikeres módszertant a megválaszolására (Bicskei, 2011). Tehát az esztétikailag „sikeres” vagy „sikertelen” jelzőket tudományos elemzés szintjén érdemes elkerülni. Emellett, mint a bevezetésben említettem, a kulturális változások esetei erősen kontextusfüggőek – ezt Young is felismeri, azonban ennek ellenére egy átfogó, univerzálisan alkalmazható elméletet kíván építeni, ám a vizsgált esetek egyedisége miatt nem jár sikerrel (Heintz, 2011).

Átfogó definíciót tehát nem érdemes megfogalmazni. Egyéni esetek vizsgálatára van szükség, ahol a közép-pontban az esetek okainak, aspektusainak vizsgálata áll, nem pedig az az eldöntendő kérdés, hogy káros vagy ártalmatlan kisajátításról beszélünk-e. Ez a fajta vizsgálat remélhetőleg egy új módszertan kialakításának első lépéseit jelenti. A következőkben empirikus példák mentén vázolom fel, mit értek ezalatt.

Módszertan

Az alábbi elemzés egy feltáró kvalitatív kutatás, tehát nem reprezentativitásra törekszik, hanem egyéni példák mélyebb elemzésével és megértésével kíván olyan aspektusokat találni, amely a vallási kisajátítás empirikus kutatását segíthető elő magyar közegben. Az elemzés egy nagyobb projekt (Heidl, 2023a) mellékterméke, amelyben hazai fesztiválok résztvevőinek élményeit vizsgáltam vallástudományi eszközökkel. Ennek a kutatásnak a kiindulópontja az Everness mindfulness fesztivál volt, avagy a „tudatosság ünnepe”, amely „Magyarország legnagyobb önismereti és életmódfesztiválja” (Everness Fesztivál, n.d.). A Szegedi Tudományegyetem és a Max Weber Kolleg támogatásával 2016 és 2021 között kutattam az eseményt.⁴ Ennek keretein belül több éven át résztvevői megfigyelést végeztem, kutatóként a megfigyelő mint résztvevő

⁴ 2016–2020 között az SZTE kutatócsoportjának tagjaként, survey felméréseket és résztvevő megfigyelést végeztem, 2021-től interjúkkal, valamint két másik fesztiválon végzett kvalitatív felméréssel egészítettem ki a kutatást PhD-projektemhez.

(observer as participant) (Kawulich, 2005)⁵ pozíciót választottam, majd 2021-ben 19 interjúalannyal fél-strukturált interjúkat készítettem, az ebben résztvevőket kényelmi mintavétellel és hólabda módszerrel találtam az eseményen, majd az interjúkat tematikus (Clarke and Braun, 2017) és narratív (Johnstone, 2016) analízissel elemeztem. Az interjúalanyok átlagéletkora 34,7 év volt, nemek szerint 8 nő és 11 férfi (a fesztiválon a survey szerint a nők voltak túlréprezentálva, 68%). A legtöbben a fővárosból, illetve megyeszékhelyekről (Pécs, Szeged, Debrecen) érkeztek, és megkezdett vagy befejezett egyetemi tanulmányokkal rendelkeztek (Heidl, 2025). A résztvevői megfigyelés eredményeit a fesztivál szervezeti szintjén történő vallási kisajátítás vizsgálatára használom ebben a cikkben, majd három interjút mutatok be, amelyekben az elemzés során egyértelműen megjelent a vallási kisajátítás témája, ezért ezeknek fogok ebben a cikkben több helyet szentelni.

A kulturális kisajátítás mezoszinten

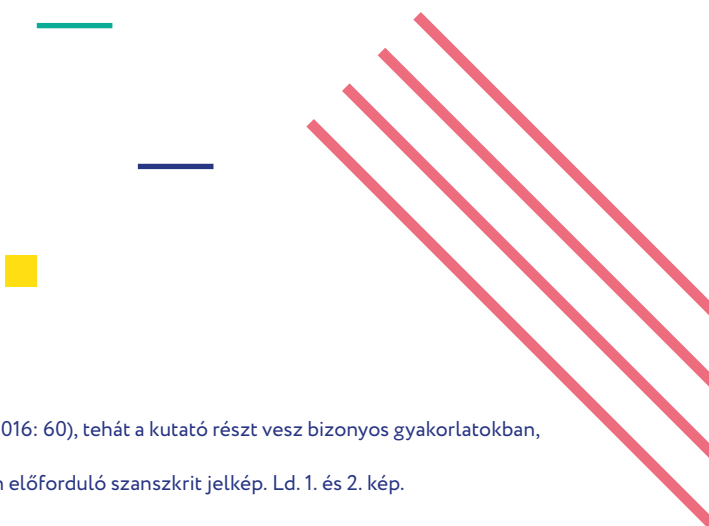
Az Everness Fesztivál kulcsszavai a tudatosság, önismeret, egészséges életmód, és testi-lelki egyensúly. 2013 óta kerül évente megrendezésre június utolsó hetében, 6-7 napon át. Körülbelül 300 különböző programja között megtalálhatóak koncertek, zenés-táncos programok, workshopok, előadások. Néhány példa a jóga, masszázs, meditáció, bodywork, családállítás, valamint előadások párkapcsolat, szexualitás, női és férfi szerepek, egészséges életmód, önismeret témájában. A résztvevők és szervezők egyaránt használnak olyan kifejezéseket, mint spiritualitás, szakralitás, ezotéria, azonban a rendezvény nem köteleződik el semmilyen vallási filozófia, mozgalom vagy intézmény mellett. Leginkább keleti vallási elemek jelennek meg a programokban és a fesztivál dekorációjában, buddhista, hindu és taoista jelképek, különböző típusú jóga gyakorlatok, meditációk, jóslások, masszázsok, zenei előadások formájában.

A legelterjedtebb szimbólum az Om-jel⁶, amely a résztvevők ruházatán, eladásra kínált termékeken és a fesztivál dekorációjában köszön vissza (1. kép).

1. kép: Fesztiváldekoráció, közepén az Om-jellel.
Everness, 2021, a szerző felvétele.



Emellett a csakrák ábrázolása, a Yin és Yang szimbólum, lótuszvirág, mandalák (2. kép), álmfogók (3. kép), életfa és életvirág ábrázolások (4. kép) színesítik a fesztivált, a zenei előadásokban és meditációs gyakorlatokban gyakran megjelenik a hangtál zene (handpan), tibeti hangtálak, gongok és a digeridoo.



⁵ Egy másik megnevezés a „moderate participation and observation” (Spradley, 2016: 60), tehát a kutató részt vesz bizonyos gyakorlatokban, míg más tevékenységeket csak megfigyel, ezzel biztosítva az egyensúlyt.

⁶ Om, vagy Aum, a „teremtés hangja”, hinduizmusban és buddhizmusban gyakran előforduló szanszkrit jelkép. Ld. 1. és 2. kép.

Az árusok utcáján többek között tarot kártyákat, kristályokat, meditációs párnákat, jógaruházatot, ősmagyar (és újpogány) tárgyakat, dekorációs elemeket, valamint önségítő könyveket, angykártyákat, ékszereket, illetve saját készítésű termékeket, találmányokat lehet vásárolni. Ez utóbbi termékekre például a hidrogénezett víz, gyógyteák, fürdősók, szappanok, féldrágakövekből készült ékszerek, horoszkópok és hasonló termékek, melyek leginkább a testi-lelki egészség és egyensúly megtalálását hivatottak elősegíteni. Az Everness tehát egyfajta spirituális piacként működik, ahol többféle kulturális és vallási hagyomány elemei jelennek meg és marketizálódnak.⁷ A vallási elemek használatában szembetűnő, hogy monoteista vallások szinte alig vannak jelen, ezekből leginkább misztikus irányzatok, illetve már globálisan elterjedt, marketizált vallási jelképek (Merkaba,⁸ Fatima keze, Evil eye) jellemzőek, míg a keresztény jelképek háttérbe szorulnak, szinte teljesen eltűnnek. Az európai és észak-amerikai országokban jellemző a spirituális piacra, hogy az ázsiai vallási gyakorlatok és jelképek kerülnek előtérbe, amelyek alternatívákat kívánnak bemutatni a „nyugati

orvoslás” és „nyugati filozófiák” helyett, így ez a kínálat nem egyedi az Everness Fesztiválon (Carrette and King, 2005; Kniazeva, 2015). Az ázsiai vallások és filozófiák mellett megjelenik egy ősmagyar-újpogány vonal, valamint az őslakos ausztrál és amerikai népcsoportok kulturális elemeinek használata is. Ezek az elemek egyértelműen mutatják a vallási kisajátítás jelenlétét az eseményen. Az ehhez hasonló közegekre gyakori a „patchwork religion” (Wuthnow, 1998) kifejezés alkalmazása kutatói szemszögből, amelyre az jellemző, hogy a résztvevők különböző vallások elemeiből válogatnak, hogy kialakítsák saját meggyőződésüket. A „vallásos” jelzővel itt is óvatosan kell bánni, mivel sok résztvevő elhatárolódik ettől a fogalomtól, és inkább a spiritualitás fogalmát használja, vagy egyszerűen nem ad címkét világgképének. Az Everness Fesztivál mezosztinten sem köteleződik el semmilyen vallás mellett, hanem az egyéni választásnak ad teret, ezért a szervezők és résztvevők szempontjából nem fontos, hogy a fesztivált valaki vallásosként, spirituálisként vagy nem vallásosként éli meg, míg kutatói szemszögből éppen ezek az elemek mutatják a vallási kisajátítás jelenlétét.

2. kép: Árusok utcája. Az eladásra kínált termékeken láthatóak a buddhista, taoista, hindu jelképek.
Everness, 2021, a szerző felvétele.



⁷ Az itt elemzett piaci aspektus természetesen mélyebb elemzést kíván, mint ez a rövid összefoglaló. A spirituális piac témája már jelentős szakirodalommal büszkélkedik (vö. Bowman, 1999; Gooren, 2006; Kasim, 2011; Kniazeva, 2015; Pfadenhauer, 2010; Schouten et al., 2007; Wang et al., 2020; Wood, 2009).

⁸ Eredetileg zsidó misztikus irányzat, amelyet a New Age és ezoterikus mozgalmak is átvettek (Deutsch, 1995), és leginkább egy hatágú csillag (vagy annak háromdimenziós változata, két tetraéder összekapcsolódása) szimbólumával azonosítják, amelyet kristályok formájában is készítenek, és különleges energiamezőként tartják számon.

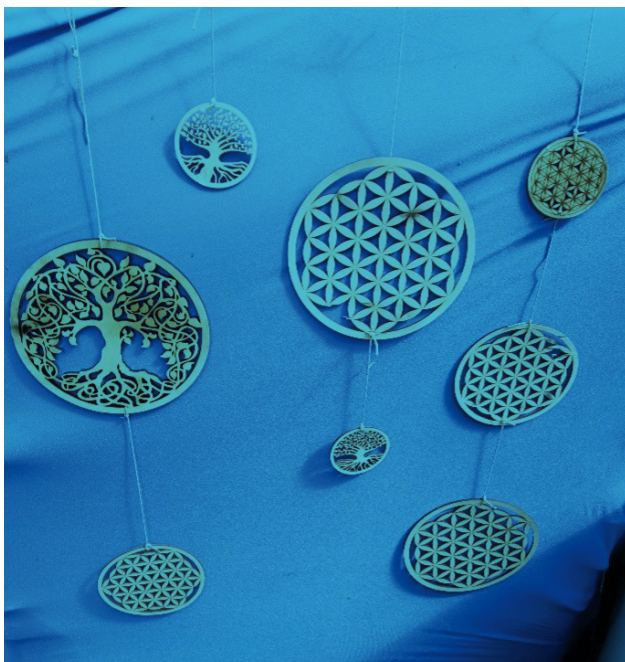
Itt nemcsak egy újrakolonizációs jelenségről (Carrette and King, 2005) van szó, hanem a globalizáció és digitalizációs folyamatok által szinte univerzálisan elérhetővé vált piaci lehetőségek kiaknázásáról (Winter, 2018), illetve az „elidegenedett nyugati társadalmak” kelet felé vándorlásáról is [amely már a Romantika időszakában is nagy népszerűségnek örvendett, és különösen a ’60-as évek hippy-korszakában lendült fel újra (D’Andrea, 2007)]. Egyéni szinten Umberto Eco úgy magyarázza ezt a jelenséget, hogy az euro-amerikai társadalmak tagjai olyan szimbólumokat keresnek, amelyek számukra titokzatosak, ismeretlenek, szemben a megszokott (keresztény) szimbólumokkal, amelyek már elveszítették „különleges jelentésüket” (Eco, 1985: 400). Azonban az „új” szimbólumok keresésekor továbbra is fontos szempont az egyén számára, hogy valamilyen egzotikus, ismeretlen és ősi jelentése és eredete legyen a szimbólumnak. Az ősi eredet egyféle hitelességi igazolásként működik, amely szimbolikus erőt ad a használt tárgynak, motívumnak vagy gyakorlatnak. Ezáltal ezek a szimbólumok egyszerre újak és ősinek hatnak az egyén szemében [„iuvenis et senex” (Eco, 1985: 400)]. Szervezeti szinten tehát úgy tűnik, hogy egyrészt a globalizációs hatásokra válaszul egy spirituális piac kialakítása a cél – habár maga a „piac” szó inkább negatív konnotációval jelenik meg a résztvevők beszámolóí alapján, míg szervezeti szinten nem használják, bár a fesztivál weboldalán az Everness mint „márkanév” kifejezés megjelenik (*everness.hu*, n.d.) – amelyben a szervezők az Eco által megfogalmazott egyéni igényeket szeretnék kielégíteni úgy, hogy egy minél átfogóbb kínálatot tárnak a látogatók elé, ahol mindenki szükségletei, igénye és kedve szerint válogathatja a neki tetsző elemeket. Természetesen nem kizárható, hogy ez utóbbi nem tudatos törekvés, csupán a jelenlegi globális trendek követése a szervezői oldalról, és a fesztivál területén található dekorációk nem több, mint esztétikai célból kerülnek kiválasztásra. Eileen Barker vallásszociológus az új vallási mozgalmak kapcsán megjegyzi, hogy az egyén nem mindig tudatosan keresi az alternatív gyakorlatokat, spirituális szimbólumokat, hanem azt használja és fogadja el, ami elérhető számára (Barker, 2012). Könnyen lehet, hogy ez a szervezői szintre is igaz, tehát az Everness Fesztivál szervezői a számukra elérhető és népszerű tárgyakat és motívumokat választja dekoratív elemként.

Ezen aspektusok azért érdekesek a kulturális kisajátítás szempontjából, mert észrevehetőek benne azok a folyamatok, amelyeket Rogers, Jackson és Bucar leírtak. Egyrészt van egyfajta kisajátítás – a „távoli”, „ismeretlen” kultúrák elemeinek használata (kizsákmányolása?) azok mélyebb ismerete, vagy legalábbis eredeti jelentésük tiszteletben tartása nélkül –, másrészt egy transzkulturációs hibridizáció (Rogers, 2006). Rogers leírja, hogy a transzkulturáció folyamatában kulturális hibridek jönnek létre, amelyek jelentése és eredete sokszor tisztázatlan, vagy több kultúrán is átível. A transzkulturáció folyamata a vallási kisajátítás kontextusában különösen prominens, mivel több vallás is használ hasonló vagy ugyanolyan elemeket és motívumokat (Bucar, 2022). Jackson megjegyzi, hogy ez már az „innováció” témakörét is érinti, ahol az eredeti jelentések már nem egyértelműek, és az kisajátított elemek az átvevő kultúrában mindig „újnak” hatnak (emlékeztetve Eco elméletére) (Jackson, 2021: 83). Az Everness Fesztiválon erre példa az életfa és életvirág, a mandala, a csakrák motívumai, amelyek több vallásban és kultúrában is megtalálhatóak, és nem egyértelmű az eredetük.

3. kép: Everness dekoráció, álomfogók.
Everness, 2021, a szerző felvétele.



4. kép: Eladásra kínált termékek.
Életfa, életvirág motívumok.
Everness, 2021, a szerző felvétele.



Szervezeti szinten nincs kimondva, hogy ezek marketing céllal, vallási jelleggel vannak-e jelen a fesztiválon vagy csupán esztétikai céllal. Tehát a szervezeti szintű kisajátítás másik aspektusa egy esztétikai jelleget foglal magában, amelynek a vallási, spirituális és önismereti feltöltődés csupán egy-egy lehetséges kimenetele, mivel a hangsúly elsősorban az esztétikai örömszerzésen van. Azt, hogy ez az esztétikai aspektus káros kisajátítás-e, módszertani szinten sem lehet megállapítani egyértelműen. Amennyiben Jackson kulturális csere tipológiáját használjuk, egyrészt kisajátításként (kizsákmányolásként), másrészt diffúzióként is értelmezhető a folyamat: amennyiben ez utóbbi esetben a globalizációs hatások miatt természetes folyamatnak tekintjük a keleti elemek nyugat felé áramlását (habár itt a kolonizációs aspektust nem lehet kizárni), és például dekoratív elemként való használatát egy vallásilag semleges magyar fesztiválon. Ezt a megközelítést Young elmélete is alátámaszthatja, amely szerint az esztétikailag „sikeres” kisajátítás ártalmatlannak minősíthető (Young, 2010). Azonban, mint korábban leírtam, a „sikeres” minősítés már egy olyan értékítéletet hordoz magában, amely

nem esztétikai kategória. A másik oldalról közelítve, ha Rogers tipológiáját használjuk, a kizsákmányolás és a transzkulturáció fogalmai tűnnek a leginkább alkalmazhatónak, ahogy más kutatók is ezt a két kategóriát fedezték fel más, európai kontextusban (Heinonen, 2023; Lensink, 2023). Tehát, ahogy azt már korábban is említettem, a cél nem az, hogy átfogó definíciót nyújtsunk a kulturális – és vallási – kisajátításról, amely alapján el lehet dönteni, hogy mi káros és mi nem, hanem egy új módszertan kidolgozására van szükség.

Az Evernessen található vallási szimbólumok szervezeti szinten történő kisajátítása megmutatta, hogy elsősorban az esztétikai és a piaci érték aspektusai szerint értelmezhetők a kisajátított elemek a rendezvényen. Itt a hatás, tehát hogy ezen elemek bemutatása és használata elérjen valamilyen célt, az elsődleges szempont: vagy a piaci sikerességet (a kínálat oldaláról), vagy esztétikai (és ezt követően akár vallási, spirituális, önismereti) örömszerzést (a kereslet oldaláról) kell kiváltania. Az, hogy e két aspektus milyen típusú célt fog elérni egyéni szinten, hogy érkezik-e a résztvevőkhöz spirituális, vallási, önismereti vagy önfejlesztési üzenet, illetve hatás a dekoratív elemek és használati tárgyak által, szervezeti nézőpontból másodlagos szempont. Egyéni szinten azonban éppen ezek az aspektusok kerülnek előtérbe.

A kulturális kisajátítás mikroszintű példái

A transzkulturációs folyamatban kitértem a vallási szimbólumok és gyakorlatok hibridizációs folyamatára és az innováció (új és ősi) aspektusára. Ebben a folyamatban a szimbólumok vallási kötődése és jelentése átalakul, elhomályosul vagy teljesen megszűnik, mind makro- mezo- és mikroszinten. Emellett a transzkulturációban hibridizációs (és globális) módosítások is történnek: habár az Everness Fesztivál résztvevőinek csupán 18 százaléka vallotta magát kereszténynek, valamint 65 százaléka spirituálisnak, de nem vallásosnak,⁹ a megfigyelés és az egyéni interjúk kimutatták, hogy a látogatók nagy része használ olyan kifejezéseket, amelyekhez elsősorban a keresztény vallásokat asszociálják, de azoktól elkülönítve értelmezik. Ilyenek például az *Isten*, *szent*, *sakrális*, *szentély* kifejezések, amelyek használatakor

⁹ A 2016–2021 közötti kérdőíves felmérések aggregált eredményei (Milyen egyházba tartozónak vallod magad?; illetve Függetlenül vallási hovatartozásodtól, melyik kategória áll hozzád legközelebb? 1. Vallásos és spirituális; 2. Spirituális, de nem vallásos; 3. Vallásos, de nem spirituális; 4. Se nem vallásos, se nem spirituális.) A spirituális, de nem vallásos (SBNR) egy elterjedt kategorizáció alternatív vallási közegekben (Erlandson, 2000; Fuller, 2001).

beszélgetőpartnereim szükségesnek tartották, hogy megmagyarázzák, ezeket nem a keresztényi – sőt, nem is vallási – értelemben használják. Tehát míg a vallási értelmezést felül is kívánják írni, vagy átértelmezni a spiritualitás kontextusában, élményeik, hitrendszerük, gyakorlataik leírásában jelen van egy vallási jelleg: vallási hibrideket hoznak létre. A vallási szemantika használata különleges jelentéssel ruházza fel az újraértelmezett szimbólumot vagy gyakorlatot, a hagyományos vallási értelmezéstől eltávolítva, de mégis egy átértelmezett vallásszerű karaktert adva neki (religionesque, Heidl, 2023b). A hibridizációs folyamat (tehát milyen hatása van az egyén környezetének a más kultúrákból átvett szimbólumok, szemantika és gyakorlatok értelmezésére) és globális módosítások mellett (tehát milyen hatással vannak a globális elemek a lokális szimbólumok, gyakorlatok, szemantika átértelmezésére) egyéni módosítások is történnek, amely alatt azt értem, hogy az egyén személyes aspektusai és attitűdjei is formálják a kisajátított elemek értelmezését. Ez annyiban különbözik a globális és hibridizációs értelmezéstől, hogy míg ezeken a szinteken felfedezhetőek hasonló aspektusok (pl. a szent, Isten, szakrális, szentély szavak hasonlóan újraértelmezett formái több résztvevő esetében is), az egyéni értelmezésben az illető teljesen szubjektív szempontok és attitűdök alapján dönt egy kulturális vagy vallási elem értelmezéséről. Ezeket az aspektusokat a következőkben három példán szemléltetem.¹⁰

„Szeretem, mert szépek”

Alex harmincegy éves, görögkatolikus, PhD hallgató egy vidéki megyeszékhelyen. Kiállítóként van jelen az Everness Fesztiválon, melynek részleteit az anonimitás megőrzése érdekében nem írom le. Az első nap kivételével a rendezvény minden napján részt vesz, mikor végez a munkával, látogatóként csatlakozik különböző programokhoz. Az alábbi interjúrészletben arról kérdeztem, hogy vannak-e számára fontosnak tartott tárgyai és motívumai, a fesztiválon belül vagy azon kívül.

A – A fesztiválon kívül van, a patrióta énem nagyon szereti például a... hogy mondjam. Azokat a szimbólumokat szeretem, amik az egységet és az összetartozást képviselik. Ilyen például számomra... a patrióta énem a turulmadarat mondja. Meg ugye az ország címere az a Kossuth címer lényegében, és ott meg hiányzik belőle az, ami ezt a régiót képviseli. Mert ha a Kárpát-medencében gondolkozok, akkor itt több más népcsoport és nemzet is létezik, akkor meg már vissza lehet menni (ahhoz a címerhez), amikor a két angyal védi, és ott rajta van ugye nagyon sok címer, és a magyar címer őrzi mint a terület uralkodója, vezetője az egészet. És én ezt az egységet például nagyon szeretem. De ha csak és kizárólag az országcímet nézzük, akkor azt nem.

Alex ebben az interjúrészletben a Magyar Szent Korona Országainak középcímere utal, amely az Osztrák–Magyar Monarchia idején (1867–1918) volt használatban. A címet két angyal tartja, középen a magyar címer, körülötte Dalmácia, Szlavónia, Horvátország, Erdély és Fiume ('15-től kiegészülve Boszniával) címerei, a címer felett pedig a magyar szent korona látható. Ebben a leírásban egyértelműen megjelenik Alex identitása („a patrióta énem”), és lényegében egy belső kulturális kisajátításnak (Box, 2008; Lensink, 2023) lehetünk szemtanúi, amelyben újraértelmezi a címer bizonyos aspektusait és kortárs kontextusba szeretné helyezni. Alex tovább mesél más szimbólumokról, amelyek már egy transzkulturális keretben értelmezhetőek.

¹⁰ Az interjúk a 2021. Everness Fesztiválon készültek. Mindegyik interjú kitért a fesztiválon található tárgyak és motívumok, valamint a személyes, fesztiválhoz nem kapcsolódó tárgyak és motívumok szerepére. A válaszadók nagyjából fele nem tartotta fontosnak a motívumokat és tárgyakat, míg a másik felüknek volt valamilyen különleges jelentéssel vagy fontossággal bíró motívuma vagy tárgya. Erről részletesebben más cikkeimben írok, például Heidl, 2023a, 2024. Az itt elemzett három interjú volt a leggazdagabb a kulturális kisajátítás elemzésének szempontjából, ezért választottam őket mélyebb fenomenológiai elemzésre. Az interjúalanyok demográfiai adatai tehát nem volt szempont a kiválasztásban (mindhárom harmincas éveiben járó férfi, felsőfokú végzettséggel).

A – A szimbólumok közül például otthon a székemen van egy ilyen Ebayról rendelt lepedő, vagyis nem is tudom (anyag), amin rajta van egy meditáló pózban ülő emberalak, és akkor a csakrák ugye ott vannak (rajta). Tehát például a csakra szimbólumokat szeretem, mert szépek. De nem merem mindegyik szimbólumot használni, ez lehet, hogy az én babonám, vagy nem tudom, hmm, nem mindet használnám. Nem mindet, otthon van kis Buddhám, az indiai szimbólumokkal annyira nem vagyok jóban, sem az arabokkal, de az ilyen buddhista, keresztény szimbólumok, azok tök okék szerintem.

Ebben a részletben egy ellentmondásba ütközik, mikor a csakra szimbólumairól beszél. Itt egy esztétikai tényező jelenik meg („szeretem, mert szépek”), amely saját szubjektív szépségideálját mutatja. Azonban azt is kifejti, hogy az „indiai szimbólumokat” – valószínűleg a hindu vallás motívumaira utalva – nem szereti, amely már egy mögöttes jelentést sejtet. Az ellentmondás abban található, hogy a csakrák alapvetően hindu jelképek, és bár megtalálhatóak például a tibeti buddhizmusban, kevésbé jellemzőek a buddhizmusra. Megkérem, hogy meséljen tovább annak okáról, hogy miért nem szívesen használ bizonyos szimbólumokat, hogy ezt az ellentmondást mélyebben megértsem.

S – Mondtad, hogy nem mernéd, ennek van valamilyen mélyebb oka?

A – Van. Van. Először is hogyha az a szimbólum az nem épít, hanem megoszt, akkor azt nem használnám. Hogyha az a szimbólum az például ronda (nevet). Mert mondjuk a kínai kultúrában rengeteg ilyen sárkányfej van, ami ronda. Itt van egy elefántos lepedő azon a lakókocsin (háta mögé int, hogy betájolja a lakókocsit), ami olyan mérges, hogy én biztos nem raknám ki... bárhova, tehát inkább, ami szép, kellemes. Azt tanultam egyébként, régen én is mindenféle hülyeséget kiaggattam a falra, de... de az indiai szimbólumokat se szeretem. Ott az lehet tényleg kicsit babona, de ott ugye többistenhit van. És ott se mindegy, hogy melyiket használok. És hogyha beleveszed magad ilyen hülyeségbe, hogy na akkor mit tudom én, most nem tudom, hogy van Indiában, te vagy a tűz istene, vagy te azt a szimbólumot hordod, magadra tetoválsz, akkor tudattalanul is azt fogod követni, azt a mintázatot, és felégetsz

magad körül mindent, ugyanazt a személyiséget (veszed fel). Tehát így előbb-utóbb úgyis hatással lesz rád, kérdés, hogy milyen mértékben. Én nem használnám. Ezért inkább csak a jókat, tudod...

Alex leírásában visszaköszön az esztétikai aspektus (Young, 2010). Itt megjelenik Young terminológiának (esztétikai sikeresség) problematikája: a szubjektív értékítélet. Alex esetében el lehet mondani, hogy mind az általa „szépnek”, mind az általa „rondának” vagy „mérgesnek” titulált motívumok esztétikai értéket hordoznak, mivel érzéseket váltottak ki belőle. Tehát egy műalkotás nemcsak akkor okoz esztétikai örömet, ha a szemlélője azt „szépnek” értékeli, hanem akkor, ha az megérinti, érzéseket vált ki belőle, akár rezonál vele (Rosa, 2019), vagy sikeresen elriasztja, megijeszti, elszomorítja. Alex leírásában az is tükröződik, hogy ő maga nem feltétlenül kutatja fel a szimbólumok eredeti jelentését (a „tűz istene” vagy a kínai sárkány), hanem elsősorban saját értékítéletére (mi az, ami szép) támaszkodik, illetve keresztény – elsősorban annak monoteista aspektusára – vallási felfogására. Azonban tisztában van valamilyen szinten saját torzításaival is („lehet tényleg kicsit babona”, „most nem tudom, hogy van Indiában”). Itt az önfejlesztés, identitáskeresés is előkerül, mikor a személyiségfejlődés törekénységét említi (tudattalan mintázatkövetés és személyiség felvétele). A továbbiakban visszatértem a csakrák kérdésére, hogy lássam, feloldja-e korábbi ellentmondását.

S – Tehát például a csakrákat használsz, mitől jó ez a szimbólum neked?

A – Hát én azt mondom, és ez egy nagyon jó választudományi téma szerintem, hogy az a vallás, ami képes fennmaradni évezredekken keresztül, az tud valamit. Tehát most nyilván rengeteg ilyen új irányzat van a mi világunkban, jönnek-mennek, ez a természet törvénye, de az, ami fennmarad és őrzi és mély, és mögötte tanítás van, tehát nemcsak tudás, de tanítás is, és azt át akarják adni, az már valami. És a csakrákról szóló tanítás az meg az a szanszkrit világban az abszolút ősi, és kicsit ellentmondok magamnak, hogy az indiai szimbólumokat nem szeretem, de hogy nem szigorúan ezekre az istenségekhez kötődő szimbólumokra gondolok, hanem például a csakrákra, ami meg jó.

Ebben a részletben Alex felismerte ellentmondását, és bár megemlíti az ősi tanítás fontosságát (Eco, 1985), hogy hitelességét validálja, nem teljesen egyértelmű, melyik ősi vallásról beszél. A „szanszkrit világot” említi, mint ősi tanítást, itt azonban nem egyértelmű, hogy tisztában van-e azzal, hogy a szanszkrit egy ősi nyelv, amely a hinduizmus (mint legősibbnek tartott vallás), buddhizmus és dzsainizmus szent nyelve. Utolsó mondatában azonban az indiai (hindu) szimbólumok kapcsán elkülöníti az „istenségekhez kötődő” és nem istenségekhez kötődő motívumokat, ezáltal saját szemében feloldja az ellentmondást, és igazolja a csakrák használatát keresztény nézőpontjában is.

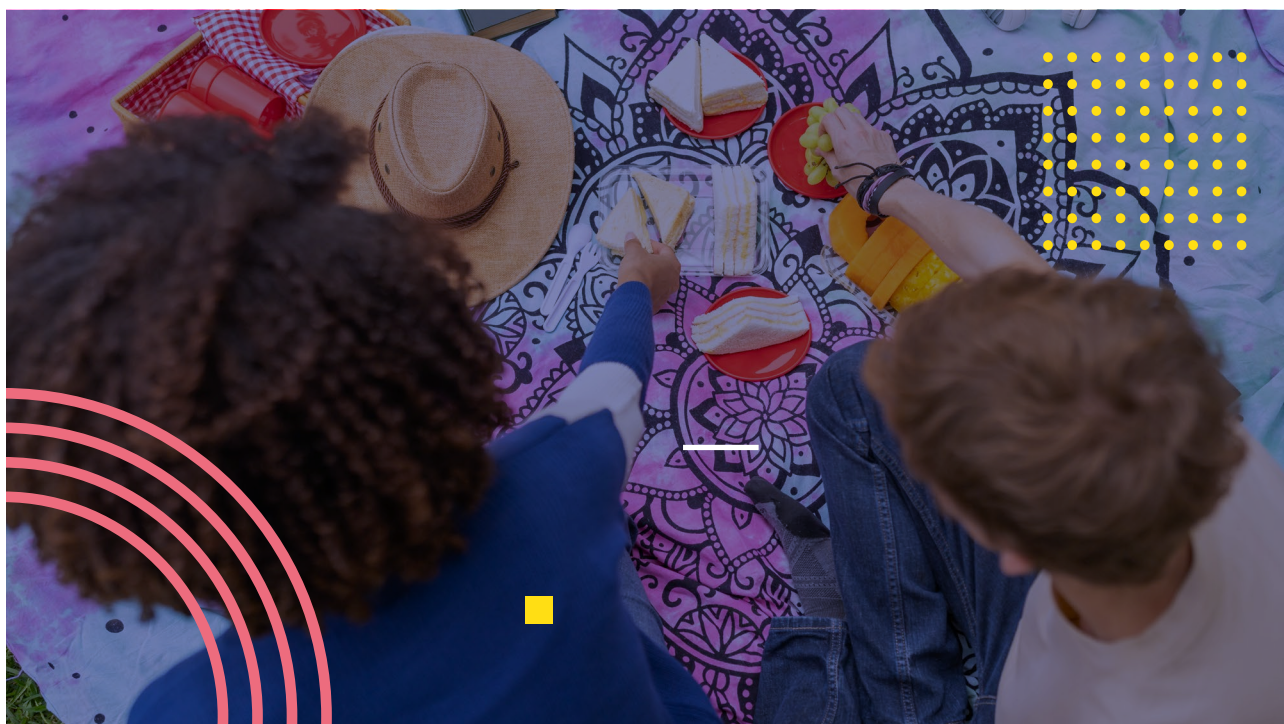
„Szeretem bevinni a magántanításom gyakorlatába”

Martin 30 éves főiskolát végzett férfi, középiskolai tanár, dunántúli megyeszékhelyről. Végig részt vett a fesztiválon. Ortodox (pravoszláv) neveltetést kapott, ma már nem tartja magát semmilyen egyház tagjának. Saját hitrendszerét alakítja, utánaolvas a szimbólumok jelentésének vagy felkeresi bizonyos vallások képviselőit, hogy többet tanuljon róluk. Nem kíván új vallást keresni, elégedett azzal, hogy saját útját járja, de fontosnak tartja a használt szimbólumok és gyakorlatok eredeti jelentését. A következőkben ugyanúgy a tárgyakra, motívumokra vonatkozó kérdésekre adott válaszát olvashatjuk.

S – Vannak számodra fontos tárgyak vagy motívumok, amelyeket fontosnak tartasz a fesztiválon, vagy azon kívül? (...) Például látom, hogy ilyen mintás ruhákat hordasz (pulóverén felismerhetők a szakrális geometria elemei), a hétköznapiakban is így öltözködsz?

M – Igyekszem, igyekszem így öltözködni. A ruhátáramat is igyekszem ennek megfelelően alakítani. Nyilván vannak olyan szociális... öö... közösségek, ahol ezt nem lehet az én valóságomban fölállalni. Segítenek nekem a fókusz megtartani. Mer’ azér’ a fesztiválon kívül létező világban, ott... ott másra helyeződik a hangsúly, és könnyen el-elveszti az ember, könnyen el tudom felejteni azt, hogy hogy mit is keresek a világban, mi szerint szeretnék élni, és hogyha körülveszem magam ilyen jelképekkel, szimbólumokkal, akkor ööö, akkor segítenek megtartani ezt a gondolatteret.

Martin számára fontos az önkifejezés a szimbólumok által, azonban a hétköznapiakban sokszor ellenérzéssel, ítélkezéssel szembesül, mikor ezt öltözködésében is kimutatja. Számára mentális egyensúlyt, fókusz, útmutatást jelentenek ezek a szimbólumok. A továbbiakban magyarázatokat fűz néhány általa kedvelt szimbólumhoz.



Valamint a fraktálokat hoznám még be ide... hogy azt mondják, hogy az ember is fraktálként létezik, fraktálokból épül föl, és segít az egészséget, a nyugodtságot megtartani, egy betegségből felgyógyulni. Hogyha hasonló összetettségű fraktálok környezetében él az ember. Ezért is van az, hogy hamarabb épülnek fel azok a betegek, akiknek van lehetőségük mondjuk parkban sétálni, vagy akár egy erdős területre néz az ablakuk és nem egy tűzfalra. És hogyha ilyenekkel veszem körül magam, akkor úgy érzem, hogy ezt a szociális betegséget, amiben szenved az emberiség szerintem, abból is könnyebben épül föl, és könnyebben tartom meg ezt a fajta egészségemet.

Ebben a leírásban látszik, hogy Martin nem csak matematikai értelemben használja a fraktálokat, hanem a transzperszonális pszichológiában elterjedt értelmezéseket is elfogadja (Jackson, 2020), ahol a fraktálok az összekapcsolódással (interconnectedness), spirituális gyógyulással hozhatók összefüggésbe, amelyek a New Age irányzatokban gyakran megjelennek. Számára azonban fontos, hogy megmagyarázza a motívum jelentését, ezáltal igazolja annak hitelességét, és megmutassa, hogy mélyen beleásta magát a szimbólumok jelentésének megértésébe. Emellett megjelenik egy önismereti, önterápiás aspektus is, amelyben a társadalmi elidegenedés és mentális krízis („szociális betegség”) elleni gyógyírt keresi. Tovább folytatja:

Valamint könnyebb megtalálni azokat az embereket, akik értik ezeket a szimbólumokat, meg könnyebben hozzá tudok segíteni olyan embereket, akiknek Buddha szavaival élve „kevés por fedi a szemüket”, és meg tudják látni, és rácsodálkozni, hogy na, „hát mi ez a szimbólum?” És akkor tudok róla mesélni és be tudom őket vezetni, hogy ilyen is van a világon, ennek is utána lehet nézni. Valamint még a szakrális geometriának a szimbólumait szeretem bevinni a magántanításom gyakorlatába, amikor a diákjaimnak mesélek valamiről, akkor szeretem behozni az élet virágát, a merkabát és egyéb szimbólumokat, és (...) arról is mesélni nekik. Megfelelő keretek között, hogy ne próbálják rám húzni, hogy próbálok téríteni a tanítványaim között (nevet). Igyekszem objektíven előadni ezeket a dolgokat nekik.

Itt arra utal, hogy fontosnak tartja felkeresni azokat a tanítókat, személyeket, akiktől megtanulhatja a jelentésüket, valamint, hogy hozzá hasonló gondolkodású embereket találjon. Egy tanítási célzat is megjelenik leírásában: olyan embereknek mesél szívesen az általa érdekesnek talált szimbólumokról (Merkaba, élet virága), akik nyitottak az ilyen ismeretekre (Buddha szavait idézi, ami szintén tájékozottságát mutatja). Diákjainak is mesél róluk, bár elmondása szerint nem térítő cézzal. Tehát Martin vallási kisajátításában egy tanítói aspektus jelenik meg, mind a „magántanítása”, mind mások tanítása szempontjából, amelyet egy szociális és személyes terápia célja kísér.

„Nekem valami ilyesmi belső saját jelentéssel van ez a nyakamban”



Valentin 39 éves, felsőfokú végzettséggel rendelkező férfi, budapesti agglomerációból látogatott a fesztiválra, amelyen végig részt vett. Ezt az interjút a fesztivál után, Skype-on keresztül készítettem. Az interjú során sokszor használta a „spiritualitás” kifejezést, sokszor szkeptikusan („spiri”, így általában pejoratív hangnemen emlegették a résztvevők), azonban kifejtette, hogy még mindig ezt találja a leginkább alkalmazható kifejezésnek, mikor saját felfogását írja le. Ugyanarra a kérdésre (motívumok, tárgyak fontossága) a következőképp válaszolt.

V – Úgy általában azt gondolom, hogy mindenkinek meg kell találnia, ami hozzá közel áll, ha van egyáltalán ilyen... ööö, nekem egyébként van egy ilyen fa Yin-Yang medál a nyakamban, illetve ez ilyen kicsit mókás, mert kerestem is valamit (tárgyat a fesztiválon), ami megszólít, de most nem találtam, de megmondom őszintén, ezt szintén úgy érzem, hogy egy kicsit olyan... ilyen kicsi volt a kínálat. Tehát ahhoz képest, hogy mondjuk a 2 évvel ezelőtti vagy a 6-7 évvel ezelőtti Everness mekkora volt, ez most nekem olyan volt, mintha egy ilyen nem is tudom, egy ilyen egész iskolás összefogétel után csak egy ilyen osztálytalálkozó lenne. Tehát hogy fizikailag is picike volt, mármint maga a tér, meg hogy így kínálatban is picike volt, az egy kicsit furcsa volt nekem. Szóval a szimbólumokra mondom ezt, hogy mindenki, úgy gondolom, hogy bármi, amit magáénak érez, az jó lehet, öö, és hát ez igen. Nagyjából ennyi.

Valentin kritizálta a kínálatot, amelyet a szervezői szinten már elemeztem. A látszólag sokszínű kínálat ellenére felismerte, hogy a fesztivál a korábbi évekhez képest kevesebb terméket árusított. Ez alapján el lehet mondani, hogy Barker felismerése, hogy hasonló közegekben az egyén gyakran azt veszi magához, ami számára elérhető (Barker, 2012), Valentin esetében nem volt jellemző. Ő valamivel körültekintőbben keresett magának olyan tárgyat vagy motívumot, amit „megszólítja” (tehát esztétikai örömet ad neki), és nem vezérelte olyan jellegű motiváció, hogy mindenképpen találjon magának valamit. Ezzel párhuzamban fontosnak tartja, hogy „mindenki megtalálja, ami hozzá közel áll”, tehát

különleges jelentőséget tulajdonít a szimbólumoknak. Ezt a hozzáállást Alex és Martin értelmezése közé helyezem, ahol mind a szubjektív, esztétikai érték jelen van, mind a szimbólum jelentése, mögöttes tartalma, azonban egyik aspektus sem olyan erős, mint a másik két interjúalany esetében. A további interjúrészletben ugyanis kiderül, hogy számára az egyéni értelmezés a legfontosabb, amelyet mégis valamilyen szinten az „ősi” jelentéshez fűz.

S – El tudod esetleg mondani, mit jelent ez a Yin-Yang nyaklánc, amit említettél? Van valami kapcsolat az eredeti jelentéséhez? Van esetleg valami vallási jelentése számodra?¹¹

V – Hát én ezt teljesen másképp gondolom amúgy, tehát nekem a vallás, mint ha mondjuk az egyházakat tekintjük annak, amit kérdezel, az egyházakkal én nagyon nem tudok egyetérteni. De azzal a részével a hitnek, hogy valaki hisz istenben vagy angyalokban, vagy felső vezetőben vagy szellemekben, mármint akár ilyen ősök szellemébe’ vagy bármi ilyesmi, az teljesen rendben van. De én azt nagyon nehezen viselem, amikor valami intézet ezt kisérteti magának. És a nyakamba meg inkább ennek (a Yin-Yangnak) az ilyen eredeti jelentését érzem, hogy ugye a világban van a nagy jó, az a fehér nagy rész, abba a kicsi fekete az én vagyok egy kicsit rossz, és szintén a másik része, ami a világban van, a nagy rossz, és ugye, ami én vagyok, talán egy kicsit jó, és nekem valami ilyesmi belső saját jelentéssel van ez a nyakamban.

A Yin-Yang szimbólumot sokszor félreértelmezik, eredete a kínai filozófiához nyúlik vissza, amelyet valószínűleg először a *Változások könyvében* (Ji Csing) említettek. A konfucianizmus és taoizmus gyakran használt jelképe, és a természetben előforduló dualizmust szimbolizálja. A Yint a passzivitással, nőiességgel, sötétséggel, hideggel, puhasággal asszociálják, míg a Yangot a férfissággal, világossággal, melegséggel, keménységgel azonosítják. Tehát nem a „jó és rossz” ellentétét jelöli, hanem a természetes kettősségek dialektikáját (Hung, 2022).

¹¹A kérdést azután tettem fel, miután megbeszéltük, mit jelent számára a spiritualitás, és említettük a vallás témáját.

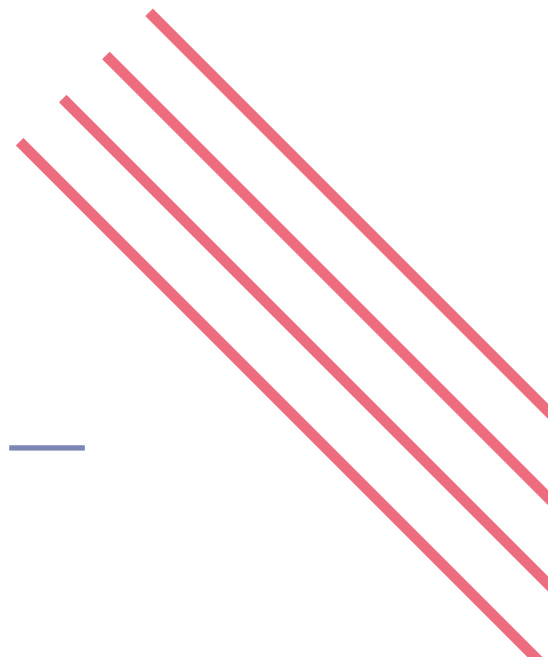
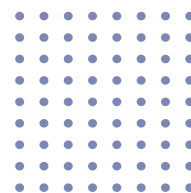
Valentin többnyire személyes értelmezése tükrözi, hogy bár úgy hiszi, a jelkép eredeti jelentését is ismeri, valamilyen szinten (a hibridizációs és globalizációs folyamatoknak is köszönhetően) már egy újraértelmezett jelentéssel találkozott, mikor utána nézett a szimbólumnak. Emellett azt is elismeri, hogy „belső, saját” értelmezést is ad neki, tehát az egyéni aspektus fontosabb számára, mint a szimbólum jelentésének hitelessége.

Következtetések

A kulturális és vallási kisajátítás témája sokrétű, ambivalens és vitatott, amelynek fő okai a transzkulturációs folyamatok és a kontextusfüggő jelentések. A nemzetközi szakirodalom elsősorban azt tárgyalja, hogy milyen káros és ártalmatlan esetei vannak a kulturális kisajátításnak, azonban a fent említett okokból ezek az elemzések sokszor csak kontextusban relevánsak, és erősen függenek az egyéni – és kutatói – értelmezéstől. Míg makroszinten valamivel könnyebben különböztethetőek meg a káros esetek (bár az értékítéletet itt sem kívánom promotálni), egyéni szinten több aspektus jelenik meg, amely bonyolultabbá teszi az egyértelmű következtetések levonását. Ezért ebben a tanulmányban egy mezoszintű és három mikroszintű esetet elemeztem, amelyekkel nem az volt a célom, hogy levonjam, káros vagy ártalmatlan kisajátításról van-e szó, hanem hogy olyan aspektusokat fedezzek fel, amelyeket vizsgálva egy olyan módszertan alakítható ki, amelynek mentén közelebb kerülhetünk a kisajátítás motivációinak és céljának értelmezéséhez. Az Everness Fesztiválon felfedeztem vallási szimbólumok kisajátítását szervezeti szinten, és két lehetséges aspektust különítettem el: a piaci és az esztétikai érték mentén történő kisajátítást. Míg előbbi a kínálat oldalának kedvez, és az esemény piaci sikerességét és fenntarthatóságát tartja szem előtt, utóbbi a kereslet számára fontosabb, mivel a résztvevők esztétikai igényeit elégíti ki. Ezáltal olyan hatások is elérhetőek, amelyek az egyén célját is elősegítik: legyen az vallási jellegű vagy spirituális üzenet, önismereti és önfejlesztési, vagy akár önterápiás hatás elérése. Ezek az aspektusok az egyéni szinten tovább vizsgálhatók: ezekből három példát elemeztem behatóan. Alex számára az esztétikai szempont játszott a legjelentősebb szerepet, azonban fontos volt számára az identitás (vallási, nemzeti és egyéni) kérdése is. Martin számára a kisajátított szimbólumok mélyebb megértése játszott a legfontosabb szerepet, tanulási és tanítói motivációkat is megfogalmazott.

Valentin a két másik eset között helyezkedett el: az esztétikai értékeket is fontosnak tartotta, azonban valamivel tudatosabban választotta ki az őt „megszólító” tárgyakat és motívumokat, mint Alex; ezzel egyidőben pedig a szimbólum jelentését is megfontolta, azonban kevésbé körültekintően járt el, mint Martin. Itt az egyéni, belső jelentés kerekedett ki jobban, mint a másik két esetben.

Ezt a feltáró tanulmányt azzal a következtetéssel zárom, hogy a fent tárgyalt aspektusok felfedezése hasonló kisajátítási esetekben egy új módszertan megalapozásához vezethet, amely közelebb vihet a kisajátítási formák egyéni és szervezeti szintű céljainak és motivációinak elemzéséhez és megértéséhez.



Irodalomjegyzék

- Annunen, L – Utriainen, T. (2023): Appropriation as a perspective and topic in the study of religion and spirituality. *Approaching Religion* 13(3): 1–6.
- Barker, E. (2012): New Religious Movements: Their incidence and significance. In: Cresswell J. – Wilson, B. (eds) *New Religious Movements*. 0 ed. Routledge, pp. 33–50. Available at: <https://www.taylorfrancis.com/books/9781134636976/chapters/10.4324/9780203129166-9> (accessed 26 September 2024). (Letöltve: 2025. 11. 04.)
- Bicskei, M. (2011): James O. Young: Cultural appropriation and the arts: Blackwell Publishing, 2010, 168 pp, ISBN 978-1-4443-3271-1. *Journal of Cultural Economics* 35(3): 233–236.
- Bowman, M. (1999): Healing in the Spiritual Marketplace: Consumers, Courses and Credentialism. *Social Compass* 46(2): 181–189.
- Box LC (2008): The Global Dervish: Intercultural and Intracultural Appropriations of the Sufi Performance Space. *Ecumenica* 1(2): 57–74.
- Bucar EM (2022): *Stealing My Religion: Not Just Any Cultural Appropriation*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Carrette, JR. – King, R. (2005): *Selling Spirituality: The Silent Takeover of Religion*. London; New York: Routledge.
- Clarke, V. – Braun V (2017): Thematic analysis. *The Journal of Positive Psychology* 12(3). Informa UK Limited: 297–298.
- D'Andrea, A. (2007): *Global Nomads: Techno and New Age as Transnational Countercultures in Ibiza and Goa*. International library of sociology. London; New York: Routledge.
- Davie, G. (1990): Believing Without Belonging. Is this the Future of Religion in Britain? *Social Compass* 37(4): 455–469.
- Dessi, U. (2013): *Japanese Religions and Globalization*. Routledge studies in Asian religion and philosophy 7. London New York: Routledge.
- Deutsch, N. (1995): *The Gnostic Imagination: Gnosticism, Mandaeism and Merkabah Mysticism*. Brill's Series in Jewish Studies 13. Leiden Boston: Brill.
- Eco, U. (1985): At the Roots of the Modern Concept of Symbol. *Social Research* 52(2). Myth in Contemporary Life (SUMMER 1985): 383–402.
- Erlandson, SE. (2000): *Spiritual but Not Religious: A Call to Religious Revolution in America*. San Jose: Writer's Showcase.
- Everness Fesztivál (n.d.). Available at: <https://www.everness.hu/fesztival> (Letöltve: 2025. 11. 04.)
- everness.hu* (n.d.) Rólunk - Everness Fesztivál. Available at: <https://everness.hu/fesztival/fesztival-info/rolunk> (Letöltve: 2025. 11. 04.)
- Fuller, RC. (2001): *Spiritual, but Not Religious: Understanding Unchurched America*. Oxford : New York: Oxford University Press.
- Gecewicz, C. (2018): 'New Age' beliefs common among both religious and nonreligious Americans. In: *Pew Research Center*. Available at: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2018/10/01/new-age-beliefs-common-among-both-religious-and-nonreligious-americans/> (Letöltve: 2025. 11. 04.)
- Gooren, H. (2006): The Religious Market Model And Conversion: Towards A New Approach. *Exchange* 35(1): 39–60.
- Heidl, SE. (2023a): Event Religion : Az Everness Fesztivál vallási dimenziói és azok értelmezése. *Vallástudományi Szemle* 19(1): 78–99.
- Heidl, SE. (2023b): Religionesque: A Term for Dealing with Contemporary Alternative Religious Forms in Empirical Studies. *Spirituality Studies* 9(2): 18–27.
- Heidl, SE. (2024): Event Religion: A Conceptual Approach to Understanding Changing Forms of Religion at a Contemporary Festival. *Journal of Religion in Europe*: 1–29.
- Heidl, SE (2025): *EVENT RELIGION AND EUROPEAN FESTIVAL EXPERIENCE: Concepts and Case Studies*. S.L.: ROUTLEDGE.
- Heinonen, T. (2023): Facilitating pura medicina: Finnish mystical tourism and religious appropriation. *Approaching Religion* 13(3): 7–22.
- Heintz, M. (2011): The ethics of cultural appropriation – Edited by James O. Young & Conrad G. Brunk: Reviews. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 17(3): 661–662.

- Hung, R. (2022): Yin/Yang crossing East/West. *Educational Philosophy and Theory* 54(5): 457–458.
- Jackson, JB. (2021): On Cultural Appropriation. *Journal of Folklore Research* 58(1): 77.
- Jackson, W. (2020): All the Inbent Fractals of Connection. *International Journal of Transpersonal Studies* 39(1–2).
- Johnstone, B. (2016): ‘Oral versions of personal experience’: Labovian narrative analysis and its uptake. *Journal of Sociolinguistics* 20(4): 542–560.
- Kasim, A. (2011): Balancing Tourism and Religious Experience: Understanding Devotees’ Perspectives on Thaipusam in Batu Caves, Selangor, Malaysia. *Journal of Hospitality Marketing & Management* 20(3–4): 441–456.
- Kawulich, BB. (2005): Participant Observation as a Data Collection Method. *FORUM: QUALITATIVE SOCIAL RESEARCH* 6(2).
- Kniazeva, M. (2015): Eastern spirituality in the western marketplace. *Qualitative Market Research: An International Journal* Yuri Seo Dr (ed.) 18(4): 459–476.
- Lee, L. (2014): Secular or nonreligious? Investigating and interpreting generic ‘not religious’ categories and populations. *Religion* 44(3): 466–482.
- Lensink, J. (2023): Inter- and intra-religious appropriation: Generational relations in the Moluccan Protestant church in the Netherlands. *Approaching Religion* 13(3): 99–117.
- Lull, J. (2000): *Media, Communication, Culture: A Global Approach*. 2nd ed. Cambridge: Polity Press.
- Pfadenhauer, M. (2010): The eventization of faith as a marketing strategy: World Youth Day as an innovative response of the Catholic Church to pluralization. *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing* 15(4): 382–394.
- Rogers, RA. (2006): From Cultural Exchange to Transculturation: A Review and Reconceptualization of Cultural Appropriation. *Communication Theory* 16(4): 474–503.
- Rosa, H. (2019): *Resonance. A Sociology of Our Relationship to the World*. Medford, MA: Polity Press.
- Schouten, JW. – McAlexander, JH. – Koenig, HF. (2007): Transcendent customer experience and brand community. *Journal of the Academy of Marketing Science* 35(3): 357–368.
- Spradley, JP. (2016): *Participant Observation*. Long Grove, Illinois: Waveland Press.
- Wang, K-Y. – Kasim, A. – Yu, J. (2020): Religious Festival Marketing: Distinguishing between Devout Believers and Tourists. *Religions* 11(8): 413.
- Winter, F. (2018): Studying the “Gnostic Bible”: Samael Aun Weor and the Pistis Sophia. *International Journal for the Study of New Religions* 9(1): 83–112.
- Wood, EH. (2009): Evaluating Event Marketing: Experience or Outcome? *Journal of Promotion Management* 15(1–2): 247–268.
- Wuthnow, R. (1998): *After Heaven: Spirituality in America since the 1950s*. Berkeley, Calif.: Univ. of California Press.
- Young, JO. (2010): *Cultural Appropriation and the Arts*. paperback edition first published. New directions in aesthetics 6. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Young, JO. (2021): New Objections to Cultural Appropriation in the Arts. *The British Journal of Aesthetics* 61(3): 307–316.
- Young, JO. and Brunk, CG. (2009): *The Ethics of Cultural Appropriation*. Oxford: Wiley-Blackwell.